

Εισαγωγή

*Η Πόλις η διδάσκαλος, η πανελλήνια κορυφή
εις κάθε λόγο εις κάθε τέχνη η πιο σοφή.*

Κ.Π. Καβάφης,
«Η δόξα των Πτολεμαίων»¹

Σε όλα τα γνωστά αρχαία ελληνικά πολιτεύματα, αλλά και στις θεωρητικές πολιτειακές συλλήψεις μεγάλων διανοητών η παιδεία αποτελούσε κεντρικό στοιχείο. Στην αρχαιότητα οι έννοιες «πόλις» και «παιδεία» ήταν αλληλένδετες και η ποιότητά τους καθοριζόταν αμοιβαία.² Ο Πλάτωνας διακήρυξε στο έργο του³ ότι τόσο ο άριστος πολίτης, όσο και το ιδεώδες πολίτευμα (*πολιτεία*) πραγματώνονται μόνο μέσω της παιδείας.⁴ Ο Αριστοτέλης, από τη μεριά του, υποστήριξε ότι η παιδεία προσφέρει ενότητα στην πόλη και για αυτόν το λόγο απαιτούνται νόμοι που να ρυθμίζουν το θέμα της παιδείας των νέων.⁵ Επίσης τόνισε ότι όσοι υπερτερούν πολιτικά «οδηγούν»/«κινούν» το πολίτευμα προς το δικό τους πολιτειακό συμφέρον, συνεπώς και την παιδεία, αφού είναι «κίνηση» που ακολουθεί την πολιτική.⁶

Η άρρηκτη σχέση παιδείας και πολιτικής δεν βρισκόταν απλώς στο μυαλό των «εραστών της ουτοπίας», όπως θα υποστήριζε και

ο Άγγελος Χανιώτης. Καθώς η πολιτική θεωρία από μόνη της ήταν ανεπαρκής, η ίδια η πόλις δίδασκε μέσω των νόμων και των θεσμών της στους μελλοντικούς πολίτες της την αρμόζουσα συμπεριφορά. Όπως το έθεσε σε ένα επίγραμμα του ο ποιητής του 5ου αιώνα π.Χ. Σιμωνίδης ο Κείος, *πόλις ἄνδρα διδάσκει [το πώς να είναι αληθινός πολίτης]*.⁷ Το ζήτημα λοιπόν ήταν ποιους νόμους, ποιο πολίτευμα και ποια παιδεία έπρεπε να έχει μια πόλη για να «δια-μορφώνει» καλούς πολίτες.⁸

Στη σημερινή εποχή η έννοια «πολιτική» είναι εξαιρετικά πλατιά και περιλαμβάνει κάθε είδους ηγετική δράση. Κυρίως όμως αφορά την ηγεσία ή την επίδραση της ηγεσίας μιας πολιτικής οργάνωσης, δηλαδή ενός κράτους.⁹ Στην αρχαιότητα όμως η *πολιτική* είχε την έννοια των πραγμάτων που συνέβαιναν στους δημόσιους χώρους της πόλεως κι ήταν, απλούστατα, σπουδαιότερη από οποιαδήποτε άλλη πλευρά της ζωής. Αν κι αυτή η άποψη θα μπορούσε δίκαια να χαρακτηριστεί μονόπλευρη, καθώς αγνοούσε κατηγορίες ανθρώπων που ανέπτυσαν δραστηριότητες σε αυτούς τους χώρους (τις γυναίκες, τα παιδιά, τους ξένους, τους δούλους), εντούτοις όλα τα είδη του ελληνικού δημόσιου λόγου πριμοδοτούσαν τη δημόσια, κοινοτική πολιτική σφαίρα έναντι της ιδιωτικής και της προσωπικής.¹⁰

Η *παιδεία* ήταν σημαίνον τμήμα του προσδιορισμού και της διάπλασης του Έλληνα πολίτη. Στην ελληνική αρχαιότητα εμφάνιζε ιδιαίτερο εύρος και κάλυπτε περισσότερα παιδευτικά φαινόμενα και διαδικασίες σε σύγκριση με το πλαίσιο μιας οργανωμένης αγωγής όπως το αντιλαμβανόμαστε σήμερα. Αναφορικά με τις αρχαίες κοινωνίες, οι όροι «εκπαίδευση» και «εκπαιδευτικό σύστημα» δεν μπορούν να αποδώσουν το σύνολο της παιδαγωγίας, εφόσον σημαντικό ρόλο στην *παιδεία* των μελών της έπαιζε το σώμα της πόλεως.¹¹ Μέσα από τη δομή της πόλης-κράτους και των θεσμών της αναπτυσσόταν μια διαδικασία πολιτικής, κοινωνικής και πολιτιστικής μύησης και αγωγής. Οι θεσμοί αυτοί (η οικογένεια, το *γυμνάσιο* και η *εφηβεία*, οι διάφορες πολιτικές, κοινωνικές και θρησκευτικές ομάδες, οι τελετές δημόσιου χαρακτήρα κ.ά) ενίσχυαν τους πολιτικούς, κοινωνικούς και πολιτιστικούς προσανατολισμούς της πόλεως και αποτελούσαν μορφές παιδείας.

Ο ελληνικός πολιτισμός χαρακτηρίστηκε «πολιτισμός της νεότητας».¹² Κατά την αρχαιότητα στη νέα γενιά, τη *νεότητα των πόλεων*, ανήκαν κατά κανόνα οι ελεύθεροι άνδρες. Ορίζοντας τη λέξη *νεότητα* ο Αριστοτέλης αναφερόταν στις τρεις ηλικίες της ζωής: τη νεότητα, την ωριμότητα και τα γηρατειά.¹³ Κάθε αναφορά όμως στη *νεότητα* πρέπει να διακρίνει δύο τύπους πραγματικοτήτων: την ατομική πραγματικότητα, την ηλικία της ήβης, που ποικίλλει από άτομο σε άτομο, και τη θεσμική πραγματικότητα, όταν αυτή η ηλικία ορίζεται από κάποιο νομικό ή εθιμικό κανόνα. Η τελευταία σχετιζόταν κατά βάση με τον μνητικό-στρατιωτικό θεσμό της *εφηβείας* (ή, αλλιώς, *εφηβείο*).¹⁴

Σκοπός του ανά χείρας βιβλίου είναι να αναδείξει τις σχέσεις παιδείας, «πολιτικής» και *νεότητας* στις ελληνικές πόλεις της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου, αλλά και τη θέση της γνώσης και της παιδείας ως κοινωνικής και πολιτικής «κατασκευής». Η θεωρητική τεκμηρίωση του παρόντος εγχειρήματος συγκροτήθηκε μέσα από τη μελέτη αφενός των τάσεων της «νέας ιστορίας»¹⁵ και αφετέρου των εξελίξεων στις παιδαγωγικές και κοινωνικές σπουδές, με έμφαση στις θεωρίες που συνδέουν τη γνώση και την παιδεία με την εξουσία και την πολιτική, και αναδεικνύουν τις διαδικασίες συγκρότησης αναπαραστάσεων και ταυτοτήτων.

Γιατί όμως να μελετηθεί η παιδεία από την ελληνιστική εποχή; Από τη συγκεκριμένη περίοδο παιδαγωγικοί θεσμοί όπως το *γυμνάσιο* και η *εφηβεία* έγιναν τα πιο χαρακτηριστικά μορφώματα της κοινωνικής και πολιτιστικής ζωής στις ελληνικές πόλεις. Η άνθηση των *γυμνασίων* συνοδεύτηκε από την εγκατάσταση των κτιριακών τους υποδομών στο πολεοδομικό σχέδιο της *πόλεως*, πολλές φορές μάλιστα στο κέντρο της. Το *γυμνάσιο* αναδείχθηκε ένα από τα βασικά γνωρίσματά της, σε τέτοιο σημείο ώστε η ύπαρξή του προσδιόριζε την ταυτότητα μιας «αθηνικής» πόλης. Μάλιστα, από την ελληνιστική εποχή οι πόλεις ενίσχυσαν τον έλεγχο των παιδευτικών θεσμών εφαρμόζοντας σχετική νομοθεσία και εκλέγοντας άρχοντες.

Η ανάπτυξη του βιβλίου γίνεται με γεωγραφικά και χρονολογικά κριτήρια. Οι πρωτογενείς πηγές προέρχονται κυρίως από το μητροπολιτικό ελληνικό ή αιγαιακό χώρο και τις πόλεις της δυτικής Μικράς

Ασίας. Η επιλογή της συγκεκριμένης γεωγραφικής ζώνης στηρίχθηκε στις τεκμηριωμένες αναλογίες των ελληνικών πόλεων της περιοχής και αιτιολογείται: α) από την κατάσταση των πηγών, καθώς επιχειρήθηκε να συμπληρωθούν τα κενά μιας περιοχής με τις πληροφορίες που προέρχονταν από μια άλλη, και β) στο ιδιαίτερο καθεστώς που απολάμβαναν οι πόλεις αυτές.¹⁶ Δεν αποκλείστηκαν ιδιαίτερα παραδείγματα, όπως οι περιπτώσεις της παιδείας στην ελληνιστική και ρωμαϊκή Αίγυπτο ή/και τη Σπάρτη (που όμως έχουν μελετηθεί συστηματικά), αλλά αξιοποιήθηκαν τα πορίσματα της σύγχρονης βιβλιογραφίας. Εξετάζεται η περίοδος από τα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. έως και τον 2ο αιώνα μ.Χ., την οποία ονομάζουμε συμβατικά ελληνιστικό και ρωμαϊκό κόσμο. Η εξέταση μιας μεγάλης χρονικής περιόδου θέτει πάντοτε έναν γενικό περιορισμό, καθώς αποδίδεται, λιγότερο ή περισσότερο, σχηματικά μια πραγματικότητα που είναι πάντοτε πιο ποικιλόμορφη και πιο πολυσύνθετη από τις προτεινόμενες ερμηνείες της· ωστόσο αξίζει να το διακινδυνεύσουμε, έστω κι αν χρειαστεί να προβούμε στις απαραίτητες διευκρινίσεις.¹⁷

Τέλος, όσον αφορά τη σκοποθεσία του, το παρόν βιβλίο υποκύπτει και στον πειρασμό του «εκσυγχρονισμού».¹⁸ Σε ένα πρώτο επίπεδο επιχειρεί να αναγνώσει τις αρχαίες πηγές με έναν σύγχρονο τρόπο, αξιοποιώντας προσεγγίσεις που επιδιώκουν να εξετάσουν με πιο ανανεωτική ματιά το παρελθόν.¹⁹ Σε ένα δεύτερο επίπεδο, καθώς οι σχέσεις παιδείας και πολιτικής στην αρχαιότητα αποτελούσαν μέρος του κοινού μας παρόντος, το βιβλίο φιλοδοξεί να συμβάλει στην καλύτερη κατανόηση του ζητημάτων παιδείας που αφορούν τη σύγχρονη (ελληνική) πραγματικότητα. Όπως υποστηρίζει και ο Χανιώτης, για να συνειδητοποιήσουμε τις διαστάσεις σύγχρονων ζητημάτων ίσως *χρειάζεται μια αποστασιοποίηση και παρατήρηση δεδομένων σε άλλους χώρους και εποχές*.²⁰

Σημειώσεις

1. Καβάφης, 1990, σ. 51
2. Χουρδάκης, 1999, σ. 67-128.
3. Πλάτ., *Νόμ.* 643d-644b.
4. Jaeger, 1968-1971, σ. 303.
5. Αριστ., *Πολιτ.* 1263b 36-37· *Ηθ. Νικ.* 1179b 31-1180a 19.
6. Αριστ., *Πολιτ.* 1296a 22-33· Χουρδάκης, 2000β, σ. 538-539.
7. *Αποσπ.* 90· West, *Education/ Joyal* 3.1.b.
8. Cartledge, 2002, σ. 161.
9. Weber, 1996, σ. 45.
10. Cartledge, 2002, σ. 152-158.
11. Χουρδάκης, 1999, σ. 53· 2000, σ. 8.
12. *Youth Culture*, στο Stewart, 2003, σ. 106.
13. *ήλικία δε είσι νεότης και άκμή και γήρας.* Αριστ., *Ρητ.* 1388b-1389b.
14. Legras, 1999, σ. 267-276.
15. Black και MacRaid, 2000, σ. 83. Τις τελευταίες δεκαετίες, κοντά στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ιστορία «αναδύθηκαν» η ιστορία των αναπαραστάσεων (ιδεολογία, νοοτροπία, φαντασιακό) και των συμπεριφορών (Λε Γκοφ, 1998, σ. 18-19· Dosse, 1993, σ. 217-230), η ιστορία των συναισθημάτων, η καθημερινή ζωή και ο υλικός πολιτισμός, η ιστορία των γυναικών, η ιστορία των παιδιών και της νεότητας, των μη προνομιούχων ομάδων της κοινωνίας, η ιστορία των σχέσεων των ανθρώπων με το φυσικό περιβάλλον τους, η προφορική ιστορία κ.ά. (Noiriél, 2005· Thompson, 2002· Ίγκερς, 1991, σ. 134-155· Ferro, 1999, σ. 125-126· Hobsbawm, 1998· Hufton, 1997, σ. 929-940· Le Goff και Nora, 1981, σ. 316-338). Ειδικότερα για την αρχαία ελληνική ιστορία, επισημαίνονται η ανάγκη αναθεώρησης και αναστοχασμού (Cartledge κ.ά., 1997, σ. 3-10· Harris, 2005), αλλά και η πολλαπλότητα με την οποία οφείλουμε να βλέπουμε την αρχαία ελληνική πόλη (Hansen, 2000, σ. 164-187· Hansen, 2006· Clarke, 2008), τη δημοκρατία (Ober, 2008), τα συναισθήματα των ανθρώπων (Chaniotis, 2008-2013), την παιδεία, τη νεότητα (Μπόκολας, 2011· Cohen και Rutter, 2007) κτλ.
16. Chankowski, 2004α, σ. 57· Dmitriev, 2005, σ. 64, 247.
17. De Polignac, 2000, σ. 11.
18. Βιντάλ-Νακέ, 2003, σ. 35.
19. Morley, 2009.
20. Χανιώτης, 2009, σ. 11.